

ચેખવની 'વેશ્યા'સ્ત્રી કે 'વિશેષ'સ્ત્રી ? - "ગાનારી"

રશિયન સર્જક એન્ટન ચેખવની વાર્તાઓ સામાન્ય ગણાતા માણસની વિશેષતાને દર્શાવતી વાર્તાઓ તરીકે ઉલ્લેખાતી આવી છે. અહીં જે વાર્તાની ચર્ચા કરવી છે તે વાર્તાનું અંગ્રેજી શીર્ષક 'ધ કોરસગર્લ' અને એનું જયંત પાઠક-રમણ પાઠક કૃત અનુવાદિત શીર્ષક છે- 'ગાનારી'. રશિયન સમાજની એક તસ્વીરને રજૂ કરતી આ વાર્તાનું મુખ્ય પાત્ર છે પાશા. જે ગીત ગાઈને લોકોનું મનોરંજન કરતી હતી, પોતે જુવાન અને સુંદર છે એટલે કહેવાતા સદ્ગૃહસ્થો એની સાથે સમય પસાર કરવા આવતા રહેતા અને એ સૌને એણે આવકારવા પડતા.સમાજમાં એ વેશ્યા જ ગણાતી હતી.એક દિવસ નિકોલાય પત્રોવિચ કોલ્પાકોફ નામનો તેનો આશિક તેને ત્યાં બેઠો છે અને ત્યાં જ પાશાના ઘરની ઘંટડી વાગતા આ આશિક પોતાના કપડા લઈને બીજા ઓરડામાં સંતાઈ જાય છે.આવનાર સ્ત્રી એ પોતાની જાતને આબરૂદાર દર્શાવતી કોલ્પાકોફની પત્ની છે અને તે તેના પતિને શોધવા નથી આવી પરંતુ આ વેશ્યા સ્ત્રી પાસેથી પૈસાની મદદ માગવા આવી છે, કારણ કે પોતાના પતિએ નોકરીમાં પૈસાની ઉચાપત કરીને સરકારી ગુનો કર્યો હોવાથી પોલીસ તેને શોધી રહી છે. આ સંકટમાંથી પોતાના પતિને બચાવવા માટે તેને નવસો રૂબલની જરૂર છે જેથી કરીને તે પોતાના પતિને બચાવી શકે.પોતાના પતિના આ વેશ્યા ગણાતી પાશા સાથેના સંબંધની તેને પહેલેથી જાણ છે અને એટલે જ તેના પતિએ આ વેશ્યાને ભેટ સોગાદ પૈસા આપ્યા હશે જ,પૈસાનો ગોટાળો પણ એના લીધે જ કર્યો હશે એમ ચોક્કસપણે માનતી-રડતી આ આબરૂદાર સ્ત્રી પાશાને ગાળો આપીને,હલકટ-નીચ સાબિત કરીને પૈસાની મદદ માગે છે. કોલ્પાકોફે પાશાને ખાસ કશું જ આપ્યું ના હોવાની સાચી વાતને આ આબરૂદાર સ્ત્રી માનતી નથી અને આખરે પાશા તેના જીવનભરની કમાણી-અન્ય પુરુષોએ આપેલી ભેટ સોગાદ કોલ્પાકોફની પત્નીને આપી દે છે અને પાશાનો આભાર વ્યક્ત કર્યા વિના જ આ આબરૂદાર સ્ત્રી ચાલી જાય છે.આ બધો ખેલ બીજા ઓરડામાં સંતાઈને જોનાર કોલ્પાકોફને એ વાતનું દુખ છે કે તેની આબરૂદાર પત્નીએ પાશા જેવી વેશ્યા સ્ત્રી સામે રડવું પડ્યું.પાશાની કડુણ સ્થિતિની પરવા કર્યા વિના તે કપડા પહેરી પાશાને ગાળો આપતો-ધિક્કારતો ત્યાંથી નીકળી જાય છે.પાશા રડતી એકલી જ મૈ ઓર મેરી તન્હાઈ જેવી સ્થિતિમાં રહી જાય છે.

ઉપર દર્શાવેલ કથાવસ્તુનું સંક્ષિપ્ત રૂપ જોતા એ ખ્યાલ આવે છે કે ચેખોવ સાવ નાનકડી ઘટનામાંથી મોટું જીવન રહસ્ય સારી રીતે ઉજાગર કરવામાં સમર્થ છે. એમની 'કાયંડો' અને 'કારકુનનું મૃત્યુ' વાર્તામાં પણ આવી જ સામાન્ય ઘટનાને અપાયેલ મહત્વપૂર્ણ આકાર જોઈ શકાય છે જેની ચર્ચા હું આ અગાઉ સાહિત્યસેતુ ઈ જર્નલમાં કરી ચૂક્યો છું. અહીં વાર્તામાં ત્રણ પાત્રો છે જેમાં બે સ્ત્રી પાત્રો વચ્ચેના પોતાના મતને સાચો ઠરાવવાના પ્રયત્નોમાંથી વાચક પાસે એક મહત્વની ઓળખ ઉભી થાય છે . તે એ એ કે જેને વેશ્યા સ્ત્રી તરીકે સમાજ ઓળખે છે તે પાશા વેશ્યા નહીં પણ એક વિશેષ સ્ત્રી છે જેને કહેવાતો ભદ્ર અને સભ્ય સમાજ કદી પણ ઓળખી શકે તેમ નથી અને કદાચ ઓળખી જાય તો સ્વીકારવામાં તો હર્મેશા ઠાગાઠૈયા જ કરવાનો.ચેખોવનું રશિયન દર્શન એ માત્ર રશિયન નહીં પણ વૈશ્વિક દર્શન છે કારણ કે આ જ સ્થિતિ દુનિયાના દરેક દેશોમાં સાચી ઠરે છે.પોતાનો પતિ પાશાને ત્યાં જ છે એ જાણવા છતાં માત્ર પાશા પાસે પૈસાની મદદ

(હકીકતમાં તો પૈસા પડાવવા) માટે આવેલી તેની પત્નીનો આ સંવાદ જુઓ- “ તું દુષ્ટ છે,જુઠી છે, અધમ છે.xxx આખરે આજે હું તને સામે મોંએ આ શબ્દો સંભળાવી શકી, એથી મને આનંદ થાય છે, ખૂબ ખૂબ આનંદ થાય છે.”૧ પાશા આ આબરૂદાર સ્ત્રી સામે સંકોચ અનુભવે એ સામાન્ય છે કારણ કે તેનો પતિ કોલ્પાકોફ તે સમયે તેના ઘરના બીજા ઓરડામાં જ છે અને સ્થિતિ એવી છે કે પાશાએ જૂં જ બોલવું પડે. પણ તરત જ પેલી આબરૂદાર સ્ત્રી પોતે પાશા પાસે આવવાનો ઈરાદો સ્પષ્ટ કરતા જે રજૂઆત કરે છે તે સંવાદો જુઓ-

- જો કે અત્યારે અહીં છે કે નહીં, એની મને પરવા નથી, પણ મારે તને કહેવું જોઈએ કે પૈસાનો ગોટાળો થયો છે અને પોલીસ નિકોલાય પત્રોવીચને શોધી રહી છે...એ લોકો તેને પકડવા માગે છે. આ બધું તારા પાપે.

- તારે જીવનનો કોઈ સિક્કાંત નથી. તું ફક્ત બીજાને નુકશાન કરવા જીવે છે, એજ તારો આદર્શ છે. પણ તારામાં મનુષ્ય જેવી કોઈ લાગણી સરખીય નથી રહી, એટલું તારું અધ:પતન થયું છે, એની તો કલ્પનાય કોને આવે? સાંભળ તેને એક ઘરવાળી છે, બાળકો છે. જો તેને સજા થશે અને તેને હદપાર કરવામાં આવશે, તો અમે- મારાં બાળકો અને હું ભૂખે મરીશું. સમજી.

-જો હું આજે ને આજે એ લોકોને નવસો રૂબલ પહોંચાડું, તો તેઓ તેને જતો કરે. ફક્ત નવસો રૂબલ જોઈએ.

- હું તને આજીજી કરું છું ! તેં મારા પતિને લુંટી લીધો છે અને તેનું સત્યાનાશ વાળી લીધું છે. હવે તેને બચાવ...તને એને માટે લાગણી નહિ જ હોય...પણ બાળકો...બાળકો...બિચારાં બાળકોનો શો વાંક ?

-હું કાઈ તારી ભીખ માંગવા નથી માગતી. હું તો તારી પાસે જે કંઈ તારું નથી એ...તેં તારી સ્થિતિનો લાભ લઈને મારાં પતિ કનેથી...એ નિર્બળ, દુ:ખી આદમી કનેથી જે કાઈ પડાવી લીધું છે, એ પાછું માંગું છું.

હકીકતમાં પોલીસને નવસો રૂબલ પહોંચાડવા માટેની વ્યવસ્થા કઈ રીતે કરવી એ જ મોટો કોયડો છે અને એ કોયડાના ઉકેલ માટે જ આ આબરૂદાર સ્ત્રી વેશ્યા પાશાને મળવા આવી છે અને તે પણ જાણે મજબુરીમાં મળવા આવી હોય એવો ઢોંગ કરે છે કારણ કે તેને મન પાશા એટલે- “નીચ,ગંદી,ડાકણ, બેશરમ બજારુ છોકરી, હલકટ વેશ્યા”. અને એ પાશાને ભાંડે છે એનું કારણ એ કે એના પતિને પાશાને ત્યાં આવતો,તેની સાથે ફરતો તેણે જોયો છે.બસ એકમાત્ર એટલા કારણને લીધે જ તે માની બેસે છે કે કોલ્પાકોફે પૈસા આ પાશા પાછળ જ ઉડાવ્યા હશે અને એટલે પાશાએ જ નવસો રૂબલ આપવા જોઈએ એમ તે માને છે એના માટે તે પાશાના પગમાં પડવા તૈયાર થઈ જાય છે. આજદિન સુધી કોલ્પાકોફે માત્ર એક સોનાનું પોલું કંકણ અને એક નંગવાળી પાતળી વીંટી જ આપી છે એ વાત પેલી કોલ્પકોફની પત્ની માનવા તૈયાર નથી.પાશાની સ્પષ્ટતા જુઓ-

- મને કશી જ ખબર નથી, બહેન!

- પણ એથી શું? મારે ત્યાં તો ઘણાય આવે છે, હું કાંઈ કોઈને બળજબરીથી ખેંચી લાવતી નથી.

- ભગવાનને માથે રાખીને ખાતરી આપું છું , કે મેં તેમની પાસેથી ક્યારેય કશું લીધું નથી.

- નિકોલાય પત્રોવિચ ખૂબ ભણેલાગણેલા સંસ્કારી માણસ છે, એટલે જ હું એમનું સ્વાગત કરું છું. અમારે સદ્ગૃહસ્થોનું સ્વાગત કરવું જ પડે છે.

આ બન્ને સ્ત્રી પાત્રો વચ્ચેની દલીલમાં સુંદર,ભદ્ર,સભ્ય અને આબરૂદારનું લેબલ ધરાવતી કોલ્પાકોફની પત્ની જ જીતે છે કારણ કે વેશ્યા તો જુઠી જ હોય એટલે તેની વાત તો સાચી ક્યાંથી હોય? વળી અહીં તો પાશાને બીજા પુરુષોએ આપેલી ભેટ સોગાદ પણ કોલ્પાકોફની પત્ની સામે ચાલીને માગી લે છે.અને સમાજની ગૌરવશાળી આબરૂદાર સ્ત્રી પોતાની સામે રડવા લાગે એ અત્યંત ખરાબ સ્થિતિનું નિર્માણ પોતે જ કર્યું હોય તેમ પાશા પોતાની હાર સ્વીકારતી હોય તેમ-કોલ્પાકોફના બાળકોના દુખદ ભવિષ્યની ચિંતા કરીને પોતાની બધી જ બચત કોલ્પાકોફની પત્નીને આપી દે છે.પાશા કહે છે તે જુઓ- “ આપી દઉં છું, એટલે જ કે એ નિકોલાય પેત્રોવિચની આપેલ નથી...બીજા સદ્ગૃહસ્થોની આપેલી છે...ભલે એ તો તમે જેમ માનો તેમ.xxx તમારા પતિએ કઈ આપ્યું નથી. આ બધું લઈ જાઓ અને સુખી થાઓ. તમે સન્નારી, કાયદેસરના પત્નીxxx મેં તેમને બોલાવ્યા નહોતા. તેઓ પોતાની મેળે જ આવ્યા હતા.”૨ પાશાને કોલ્પાકોફ સાથેના સંબંધમાં કોઈ સ્વાર્થ નથી અને એ તો તેની પત્નીને મદદરૂપ જ બને છે , તેનો પતિ આ સમયે તેના જ ઘરે છે એ વાત પણ તે તેની પત્નીને જણાવતી નથી.કોલ્પાકોફ આ બધું જ જોતો-સાંભળતો હોય છે એ વાતનો વાચકને ખ્યાલ હોય છે અને કોલ્પાકોફ આ સમગ્ર ઘટનાની પ્રતિક્રિયા શું આપશે એ કુતુહલનો વિષય બની રહે છે, જે યેખોવે અંત સુધી જાળવી રાખ્યો છે.તેની પત્નીના ગયા બાદ પાશા તેને પૂછે છે- “તમે મને કઈ કઈ ભેટો આપી’તી !”૩ વેશ્યા તરીકે ખ્યાત પાશા સાથે સમય વિતાવવા આવેલો અને ઘંટડી વાગતા તેના ઘરમાં છુપાય ગયેલો,નોકરીમાં પૈસા તફડાવી ગયેલો કોલ્પાકોફ તો એની પત્ની કરતાંયે દસ ઘણો ભદ્ર ,સભ્ય અને આબરૂદાર હોય તેમ પોતાનો પતિધર્મ નિભાવતો હોય તેમ જવાબ આપે છે – “ ભેટો...એ કોઈ મહત્વની વસ્તુ નથી. કોલ્પાકોફ માથું ધુણાવતો બોલ્યો, ‘ઓ ભગવાન, એ તારી આગળ રડી, એ તારી આગળ નમી પડી...’xxx ઓ ભગવાન, એ, એક ઉમદા સન્નારી, કેટલી અભિમાની પવિત્ર...એવી સ્ત્રી આ બજારુ છોકરી આગળ ઘૂંટણીયે પડવા તૈયાર થઈ ! અને આવી દશા કરનાર હું જ ! મેં જ આ બધું કર્યું !xxx ના, હું આવું કરવા બદલ કદીય મારી જાતને માફ નહીં કરું! કદીય નહિ ! હટ મારી પાસેથી...કમજાત, હલકટ ડાકણ ! તે પાશા પાસેથી દૂર ખસતા અને એને ધુજતા હાથે દૂર ધકેલતા તિરસ્કારથી બરાડી ઊઠ્યો, ‘એ ઘૂંટણીયે પડી...અને...અને તે તારી આગળ ! ઓ મારાં ભગવાન !’૪

યેખોવ તેમની વાર્તાઓમાં ઉચ્ચ અને નિમ્ન વર્ગના વ્યક્તિવિશેષને સારી પેઠે રજૂ કરે છે. આપણે સભ્યતા,ભદ્રતા,આબરૂ વિશે નવેસરથી વિચારવું પડે એવું ચિંતન આ વાર્તામાં પાશારૂપે રજૂ થયેલું છે. માત્ર એક લેબલ લાગી જવાથી વ્યક્તિ તે લેબલના લેવલનું જ કામ કરે- વિચારે એ લગભગ અશક્ય છે. સારા વર્તન-માનવીય વર્તનના મૂળમાં નિયત એ સર્વેસર્વા છે, અને નિયત નામની નેમપ્લેટ ઉપર માત્ર કહેવાતા આબરૂદાર લોકોનો જ ઈજારો નથી-ત્યાં All are Equalની વાતને સમજવી (અને ખાસ તો પચાવવી) પડશે. કોલ્પાકોફ સાવ સીધી રીતે આખા પ્રકરણમાંથી બચી જાય અને પાશા કોઈ પણ ભૂલ કર્યા વિના વાર્તાના અંતમાં રુદન કરતું વાર્તાનું કરુણાતમ પાત્ર બની રહે છે. આ વાર્તામાં પત્નીનું પોતાના પતિ કોલ્પાકોફને સમર્થન છે (કારણ કે તે પોતાના પતિને નિર્બળ,દુઃખી, અને નિર્દોષ માને છે), કોલ્પાકોફની પત્નીને પાશાનું સમર્થન છે (કારણ કે પાશા પોતાની બધી સંપત્તિ કોલ્પાકોફની પત્નીને આપી દે છે), કોલ્પાકોફની પત્નીને પતિનું પણ સમર્થન છે (કારણ કે તે તેની પત્નીને ઉમદા અને પવિત્ર માને છે), બસ માત્ર પાશાને જ કોઈનું સમર્થન મળતું નથી. અહીં જગજીત સિંઘના સ્વરમાં ગવાયેલી ગઝલનો આ શેર યાદ આવે છે- “ગમ કા ખજાના તેરા ભી હૈ, મેરા ભી” ગમનો ખજાનો કોઈ એકના ભાગે ન આવવો જોઈએ. અહીં ગમ એક પાશાના જ ભાગે આવે એ કરુણ કહાનીનો કિસ્સો બની રહે છે. મેક્સિમ ગોર્કી યેખોવ વિષે લખે છે તે સાચું જ ઠરે છે - “

જીવનની ક્ષુદ્ર વસ્તુઓ ને ઘટનાઓ પાછળ રહેલી કરુણતાને કદાચ ચેખોવ જેટલી વિષદ સ્વયંસ્કૃત રીતે ભાગ્યે જ કોઈ પકડી શક્યું હશે. આપણા મધ્યમવર્ગી જીવનની ધૂંધળી અરાજકતાના દયાજનક ને લજ્જાસ્પદ પાંસાની આટલી સચ્ચાઈભરી ને નિષ્કર છબી આજ પૂર્વે કદી કોઈ લેખકે દોરી નથી.”પાશા વેશ્યા નહીં પણ વિશેષ સ્ત્રી તરીકેની છાપ છોડીને ચેખોવની આ વાર્તાને વિશ્વકક્ષાના સ્તરે મૂકે છે.પાશા prostitute નથી પણ હકીકતમાં perfect human being છે. એ માત્ર ગાનારી જ નહીં પણ માનવતા સાચવનારી, પોતાનું સુખ બીજાને વહેચીને દુખદ અવસ્થા પામનારી યાદગાર નારી છે.

સંદર્ભ

- I. ચેખોવની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ, સંપાદક-અનુવાદક- જયંત પાઠક,રમણ પાઠક, શબ્દલોક પ્રકાશન- અમદાવાદ,પાંચમું પુનર્મુદ્રણ- ૨૦૧૩, પૃ.૬૮
- II. એજન, પૃ.૭૧-૭૨
- III. એજન, પૃ.૭૨
- IV. એજન
- V. સાહિત્યિક પ્રતિમાઓ, મૂળ લેખક- મેક્સિમ ગોર્કી, અનુવાદક-સુભદ્રા ગાંધી, ચેતન પ્રકાશન ગૃહ પ્રા. લિ. વડોદરા, પ્ર.આ. ૧૯૬૩, પૃ.૧૩૨-૧૩૩

ડૉ. મનોજ માહ્યાવંશી

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

ગુજરાતી વિભાગ

ડૉ. એપીજે અબ્દુલ કલામ ગવર્મેન્ટ કોલેજ

યુનિયન ટેરેટરી ઓફ દાદરા એન્ડ નગરહવેલી